

УДК 167/168.32

Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження

Микола Головатий,

доктор політичних наук, професор, проректор
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Аналізуються складні аспекти формування політичної теорії та специфіка методів її теоретичного дослідження.

Ключові слова: політична теорія, методи політичного дослідження.

The difficult aspects of political theory formation and specificity of methods of its theoretical research are analyzed in this article.

Keywords: political theory, methods of political research.

На сучасному етапі політичної науки поняття «політична наука» і «політологія» досить часто подаються як синоніми, однопорядкові сентенції, хоча у принциповому плані це далеко не так.

З «політологією», або сучасною «політичною наукою» все достатньо зрозуміло і прозоро: це галузь суспільствознавства, що вивчає політику, політичні інститути та політичні відносини, хоча не лише одна політологія цим займається. Серед багатьох наук, які найближче «стоять» до науки про політику, виділяються право, економіка, соціологія, історія, психологія, географія, філософія, праксеологія, теорія організації, кібернетика та ін.

І все ж сучасна політологія є досить специфічною і спеціальною науковою дисципліною, що має власний зміст, предмет, об'єкт дослідження, методи і т. ін., хоча нерідко її важко виділити з-поміж інших суспільних наук. Це питання окремого і детального розгляду.

Спочатку зазначимо, що в найпростішому і достатньо зрозумілому плані політологія – це «наука, об'єктом якої є політика і її відносини з особистістю і суспільством» [10, с. 12]. У відповідності з таким визначенням українські політологи О. Бабкіна та В. Горбатенко визначають і предмет політології. Це «закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади» [10, с. 16]. Більше того, у різних країнах політологію вживають з різними назвами: політична наука, наука про політику, дослідження влади, уряду, політична соціологія, політична економія, публічне управління. За усього багатоманіття назви політичної науки, є те спільне, що викристалізовує її як цілісну науку – в

центрі переважної більшості досліджуваних феноменів, явищ знаходиться політика.

Щодо «політичної науки», то тут ситуація виглядає значно складніше і неоднозначно. По-перше, враховуємо, що у її практично сучасному значенні політична наука зароджується і починає формуватися лише у XVI столітті, коли видатний італійський учений Нікколо Макіавеллі «звільнив політику, – за визначенням Ф. Рудича, – від філософсько-етичної форми і поставив у центр політичних досліджень проблему державної влади, підпорядкував політичну думку розв'язанню реальних, практичних завдань» [11, с. 7].

Автори «Енциклопедії політичної думки» [4] нагадують, що першими, хто став задаватися питаннями державного устрою були філософи, або науковці, а нині «політичну теорію часто відмежовують і від політичної філософії, з одного боку, і від політології, з іншого [4, с. 283]. Політичну теорію згадані автори пропонують розглядати як: 1) історію політичної думки (дослідження праць класичних мислителів минулого); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість і т. ін. і т. п.); 3) формальне моделювання (створення формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія [4, с. 283–285]. Як кажуть, є і така точка зору.

Акцентуємо увагу все ж на останньому, оскільки до 70-х років XX століття навіть вислів «політична теорія» знаходився за межами політології і стосувався канонічних класичних текстів від Платона до К. Маркса. Побіжно зазначимо, що і нині проблема взаємин політичної теорії і політичної філософії до кінця не з'ясована. Так американські автори «Короткого оксфордського політичного словника» (2005 р.) взагалі зазначають, що «не існує загально визнаної різниці між політичною теорією і політичною філософією...» [6, с. 526].

У 1903 році була сформована політологія як окрема фахова дисципліна вкупі із самою політичною теорією. Тоді політичну теорію як окремий вид діяльності не розглядали. Тобто в американській політології кінця XIX – початку XX століття наукове визначення феномену «політика» давалося як історичне, еволюційне, порівняльне. Пізніше, в 1960 роках, з появою біхевіоризму починається процес поступового наближення розмежування історичного і наукового підходу політології. Нині ж політичну теорію розуміють не інакше як підрозділ, складову політології. І це ближче до істини.

Вразі, якщо не робиться чіткий «вододіл» між політологією і політичною теорією, вдаються до дещо іншого спрощення: під політичною теорією розуміють якщо не саму політологію, то її концептуальну частину, що певною мірою має сенс, оскільки без теоретичної частини жодна наука (наукова дисципліна), зрозуміло, існувати елементарно не може.

Якщо брати до уваги різне розуміння сутнісного характеру теорії, то схилиємося все ж до того, що теорія, в тому числі і політична – це не збір,

сума якихось даних, понять, категорій тощо, але певна парадигма цілісного уявлення про феномен, в даному випадку – про політику, її існування.

Політична теорія вищого, середнього чи нижчого рівня, хоча і має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов'язано, а засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. Братимемо при цьому до уваги, що у сучасній політології надто широко використовуються узагальнюючий метод соціології, індивідуалізуючий метод історичних наук та казуїстичний метод сучасної юридичної науки. Зрозуміло, що часто ці методи діють і даються взнаки у своєму поєднанні.

Тепер дещо детальніше розглянемо феномен «політична теорія».

Існують досить прозорі визначення вказаного поняття. Так, українські політологи М. Обушний, А. А. Коваленко, О. Ткач розуміють і пояснюють політичну теорію як «абстрактно-логічне відображення і пояснення політичних відносин і процесів» [7, с. 490]. Згадані автори при цьому розрізняють: загальну політичну теорію; політичну теорію середнього рівня і політичну теорію нижчого рівня [7, с. 490].

Фактично в унісон з вище викладеними тезами виглядає думка відомого російського політолога В. Халіпова, який пише: «Політична теорія – це система основних ідей у сфері політичних знань, що розробляється науковими товариствами або окремими політичними діячами і мислителями» [14, с. 606].

Два наступних поняття «політична теорія» нам видаються найвіддалішими і найоб'ємнішими. Перше роблять українські дослідники, автори «Політологічного словника» [9], які під політичною теорією розуміють: «1) історію політичної думки (діяльність із дослідження праць класичних мислителів, відомих фахівців, що досліджували і досліджують різноманітні аспекти феномену політики, політичного життя тощо); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість тощо); 3) формальне моделювання (конструювання формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія (більш теоретичний аспект звичайної політології)» [14, с. 600]. Це – розлоге, широке і об'ємне пояснення феномену «політична теорія».

Друге визначення пов'язане з тим, що під політичною теорією розуміють: а) підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; б) систему основних ідей у сфері політичних знань [8, с. 653]. Друге (8) – за формою і змістом більше пояснює феномен «політична теорія».

Акцентуючи увагу на емпірико-дедуктивному характері політичної теорії, відомий український політолог, нажаль, покійний, В. Храмов зазначав, що вона складається з чотирьох важливих компонентів: 1) базових теоретичних понять; 2) змінних; 3) номологічних суджень (теоретичних законів); 4) логічної форми [8, с. 653]. Детальної розробки цих компонентів в українській політології поки що немає.

Достатньо зрозумілою і більш простою є логічна структура політичної теорії, яка становить таку логічну послідовність (знизу доверху): емпіричне політичне дослідження; дескриптивна політична теорія (емпірика); концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; загальна політична теорія. Останнє, як на нашу думку, і є тим теоретико-суспільним продуктом, що йменується «політична теорія».

Врешті слід наголосити, що загальних теорій політичної науки досить багато і усі вони в сумі, у поєднанні і формують теоретичні основи політології. На цьому акцентують увагу автори перекладного збірника статей «Теория и методы в современной политической науке» [13]. Тут принципово важливим є зауваження такого характеру, вміщене у збірнику: «Коли ведемо мову про закони й теорії в політичній науці, то маємо завжди брати до уваги, що вони звертаються до процесів, які відбуваються поза залежності від політичних рішень і політичних організацій/ідеологій, але в той же час останні фігурують у якості елементів теоретичної конструкції» [13, с. 19].

Досить складно, і все ж можливо, виділити ті проблеми політичної теорії, які у сучасній політології є найпомітнішими і найактуальнішими. До них, зокрема, відносимо такі:

- а) проблеми політичних систем і їх трансформацій в умовах світової глобалізації та демократизації суспільного життя;
- б) особливості взаємодії та взаємовідносин між суспільством і державою;
- в) питання демократичного суспільного розвитку та формування громадянських суспільств;
- г) проблеми політики в контексті узгодження інтересів людей та попередження різного виду конфліктів;
- ґ) взаємовідносин людини і політики;
- д) питання управління суспільством в контексті сучасного політичного процесу та ін.

Наведений перелік, зрозуміло, є значною мірою згрупованим, оскільки його можна досить широко розчленувати і деталізувати.

За браком можливостей проаналізувати усі або більшість політичних теорій, вкажемо на те, що важливіше значення має специфіка їх теоретичного обґрунтування. Основними підходами до такого обґрунтування є п'ять наступних: 1) біхевіористичний (усі соціальні і політичні явища вимірні); 2) функціональний (суспільства скріплені у певну єдність за рахунок спеціальних завдань і функцій); 3) системного аналізу (усі соціальні і політичні дії є систематичними); 4) раціонального вибору (дії людей чиняться на основі раціонального вибору); 5) інституціоналізму (ідея про способи створення інституцій і особливостей їх функціонування).

Тепер перейдемо до методів політичної науки, пояснення їх суті.

Метод – це, в найширшому розумінні, спосіб пізнання, а коли мова йде про «науковий метод пізнання», то це теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб (за О. Антонюком) [9, с. 470]. Коли методи

як пізнавальний засіб «опускають» до рівня методу дослідження, то йдеться про конкретні прийоми, засоби та інструменти аналізу.

Методи політичних досліджень визначально пов'язані з природою політичних знань та функціями політичної науки взагалі. Фактично майже до кінця XIX століття в політичній науці домінували нормативістський підхід і, відповідно, нормативні знання. Все головним чином зводилося до того, як влаштувати суспільство, в якому найкраще організовано життя людей, максимально захищаються, забезпечуються їх права. І тому нормативні знання в політології були і залишаються в політичній науці важливішою складовою. При цьому, як справедливо зазначає Ф. Рудич, «від нормативних відрізняються своєю об'єктивністю дескриптивні (описові) й казуальні (причинові) знання» [11, с. 17].

Щодо безпосередньо методів політології, то вони такі: функціональний, системний, біхевіористичний, а до загальнофілософських відносять інституціональний, антропологічний, психологічний, критично-діалектичний та порівняльний. Деяко окремо знаходиться здавна використовуваний історичний метод.

До другої групи відносять загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичні, прогностичні, кібернетичні методи.

Третю групу методів становлять методи емпіричних досліджень – статистика (особливо електоральна), аналіз документів, анкетне опитування, реальні спостереження окремих політичних подій.

Методи політології українські політологи, зокрема вже цитований Ф. Рудич, поділяють на загальнофілософські (нормативно-ціннісний, функціональний, біхевіористський, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методи емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо).

В результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень в політології набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних, політологічних феноменів.

Тобто, серед сучасних методів політологічних досліджень певною мірою виокремленими за масштабами свого використання є міждисциплінарний та політико-культурний. Перший особливих розглядів і пояснень не потребує, а от другий – політико-культурний (Г. Алмонд, К. Гаджієв, Дж. Уоллес, Г. Ласуелл та ін.) має ті переваги, що поєднує в собі соціологію, соціокультурологію, національну психологію і т. ін., за рахунок чого є можливість максимально глибоко проникнути в суть досліджуваних феноменів – явищ, процесів, подій, навіть окремих політичних вчинків.

Вказане зовсім не принижує місця, ролі і значення інших методів політологічного дослідження. Помітне місце, скажімо, в політології займають, нехай традиційні, однак достатньо ефективні методи наукового пізнання – спостереження, врахування досвіду, збирання, аналіз і обробка інформації. Як правило, такі методи дослідження використовуються для первинного збору інформації, для виявлення певних загальних ознак, характеристик, тенденцій того чи іншого феномену, явища, події тощо і є необхідним підґрунтям для подальшого поглиблення і конкретизації дослідження. Вказані методи є своєрідними «стартовими» кроками до більш глибокого, цілісного пізнання і пояснення складних, суперечливих і неоднозначних політичних подій, явищ, процесів.

Оскільки політичні системи є складними елементами великих соціальних систем, то саме системний підхід у політології і надає можливість максимально цілісно і об'ємно пояснити ті чи інші політичні явища, процеси. Саме системний підхід дає можливість цілісно поєднати різноманітні функції, притаманні науці взагалі – світоглядну, евристичну, пояснюочу, методологічну і прогнозуючу.

Видатний німецький політолог Макс Вебер вперше комплексно застосував системний підхід для аналізу політичних явищ і процесів, намагаючись максимально їх систематизувати і затим типологізувати. З початку 50-х років ХХ століття американські політологи Д. Істон, Г. Алмонд ще предмет ніше використали системний підхід до аналізу функціонування політичних систем. Серед російських, радянських вчених проблеми системних підходів у дослідженнях, в тому числі і соціальних, політичних систем, виділимо В. Афанасьєва, І. Блауберга, І. Пригожина, Е. Юдіна, а в Україні – М. Згуровського, В. Бега, В. Білоуса, І. Добронравову та ін. Якщо зосереджувати увагу саме на системному сенергетичному підході у дослідженні соціальних систем взагалі, то найпомітніша кількість досліджень в Україні пов'язана з іменем соціального філософа В. Бега.

Потужний розвиток політології в кінці ХХ–ХХІ століття спричинив активний вхід в політичну науку багатьох методів і понять, що стосуються саме експериментальної психології, емпіричної соціології, психоаналізу, економіки, антропології і т. ін. Варто сподіватися, що саме ці методи ближчим часом набудуть найбільш помітного поширення у політичній науці.

Менше, ніж у інших науках, але і в політології використовуються також методи точних наук – математики, статистики, а сьогодні особливо помітно – кібернетики та інформатики. Безумовно, що і їх розвиток і використання – справа ближчого часу.

Є і інші особливості методів політичної науки, які є предметом достатньо пильної уваги фахівців. Так, фактично впродовж усього ХХ століття, а у нових суспільствах, таких, як сучасна Україна, і до сьогодні домінували і домінують описово-аналітичні методи. Завдяки цим методам політичні процеси, явища тощо хибують, однак, публіцистичністю їх

відтворення і пояснення. Лише в кінці ХХ – на початку ХХІ століття завдяки досягненням соціології, психології, правознавства, етнопсихології, прогностики і т. ін. методичний потенціал політичної науки методологічно ускладнився, набув глибшої науковості.

В українській політології все більшого поширення і використання набуває, як зазначалося, біхевіоризм, а починаючи фактично з останньої чверті ХХ століття в практику політичних (політологічних) досліджень ґрунтовно входить і системний метод, що базується не лише на комплексному підході в аналізі явищ, подій, процесів, але саме підході сенергетичному. Вирішальне значення в цьому плані мали дослідження таких відомих зарубіжних політологів як Г. Алмонд, К. Ерроу, К. Дейч, Д. Блек, Дис. Б'ю, Кенен, Д. Істон та ін.

Політична наука, зрозуміло, має власну методологію, як систему основних принципів і засобів побудови найперше різних політичних теорій та різних рівнів систематизації політичного знання і здійснення політологічних досліджень. При цьому, як суспільна наука, що має яскраво виражений інтегральний, логічно-комплексний характер, політологія використовує всі основні методи соціальних наук, важливішими із яких є філософський, загальнонауковий, спеціальний. Вони добре розроблені, пояснені і цілісно використовуються у дослідженні теоретичних і практичних аспектів політології.

Важливо зазначити, врешті, що поряд із вказаними методами в політології широко використовуються і методи інших наук: біхевіористичний метод (особливо в політичній психології, міфології, конфліктології, елітології); діяльнісний (перш за все політичний менеджмент і маркетинг); метод емпіричних соціологічних досліджень тощо.

Якщо брати до уваги розвиток конче зарубіжної сучасної політології, то варто розглядати такі методи як метод соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних явищ на засадах концепції «типового ідеалу» (М. Вебер) тощо. Останні в українській політології мало розроблені і майже не використовуються, що не є позитивом.

Таким чином проблема політичної теорії і методів у сучасній політичній науці є однією з найбільш актуальних і важливих, що потребує подальшої теоретичної розробки і обґрунтування.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В. М. Бєбик. – К. : МАУП, 2000. – 501 с.
2. **Головатий М. Ф.** Політична психологія / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2001. – 341 с.
3. **Головатий М. Ф.** Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 541 с.

4. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
5. **Ищенко М. П.** Методологічні основи розвитку політології / М. П. Ищенко / НТШ. – Черкаси, 2002. – 381 с.
6. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
7. **Обушний М. І.** Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. – К. : Довіра, 2004. – 599 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид. доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
9. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
10. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 568 с.
11. **Рудич Ф. М.** Політологія: Підручник / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2005. – 480 с.
12. **Рудич Ф. М.** Наука про політику: сучасний стан і тенденції розвитку / Ф. М. Рудич // – Віче. – 2002. – №5.
13. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С. У. Ларсена; [пер. с англ. Е. А. Жуковой]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 751 с.
14. **Халипов В. Ф.** Энциклопедия власти / В. Ф. Халипов. – М. : Академический Проект; Культура, 2005. – 1056 с.